

'תשעה באב איקרי מועד'

פתיחה

- המקור לקביעה שתשעה באב איקרי מועד
פנים של מועד, שמחה ונחמה בתשעה באב
1. תשעה באב כמועד בזכות זיכרון החורבן בהווה
2. תשעה באב כמועד בזכות אירועי תשעה באב בעבר בזמן החורבן
3. תשעה באב כמועד בזכות ארועי העתיד

פתיחה

- האמירה הלכאורה-תמוהה "תשעה באב איקרי מועד" מובאת בכמה מראשוני
אשכנז כהסבר להלכות שונות של תשעה באב:¹
1. אין אומרים תחנון בערב תשעה באב: "ערב תשעה באב במנחה נהגו שלא לומר
תחינה משום דאיקרי מועד"². בערבי שבתות וימים טובים אין אומרים תחנון³, נמצא
כי לעניין תחנון נחשב ערב תשעה באב כאילו היה תשעה באב שבת או יום טוב.
 2. אין אומרים צדקתך צדק כאשר תשעה באב חל ביום ראשון: "ואם חל תשעה באב
במוצאי שבת אין אומרין צדקתך צדק לפי שנקרא מועד, מידי דהוי כשחל ראש
חודש באחד בשבת או בשבת שאז אין אומרים"⁴. לעניין אמירת צדקתך צדק,
ההלכה משווה בין ראש חודש לתשעה באב.
 3. אין אומרים ויהי נועם במוצאי שבת כאשר תשעה באב חל ביום ראשון: "ואם חל
תשעה באב במוצאי שבת אינו אומר ויהי נועם לפי שבמקום שנהגו שלא לעשות
מלאכה בתשעה באב אין עושין, ותו דאיקרי מועד"⁵.
 4. אין אומרים תחנון בתשעה באב: "ולעולם בט' באב לא נפלו בתחנונים לא ביוצר
ולא (במועדים) [במעריב]⁶ מפני שקרוי מועד, שנאמר קרא עלי מועד"⁷.

1 ההלכות מסודרות לפי סדר הופעתם בשולחן ערוך, ותנא ושייר.

2 הגהות מיימוניות, הלכות תעניות, ריש מנהגי תשעה באב; שו"ע או"ח סי' תקנב סע' יב.

3 טור או"ח סי' רסז וסוף סי' תקפא.

4 ראב"ה הל' תענית סי' תתצ (מובא גם באור זרוע ח"ב, הל' תשעה באב ריש סי' תטז), שו"ע סי'
תקנט סע' א.

5 ראב"ה הל' תענית סי' תתצ; מהרי"ל (מנהגים) הל' תשעה באב אות כא. שו"ע שם.

6 כצ"ל (וכן נעתק ברוקח, ראה הערה 7).

7 רש"י, ספר הפרדס, מנהג תשעה באב (מהדורת עהרענרייך, בודפשט תרפ"ד, עמ' רנו); הרוקח הל'

5. הסליחות הן מאפיין ומרכיב בסיסי של התפילה בכל הצומות. אף על פי כן, בתשעה באב לא נאמרים סליחות כלל: "כבר נהגו אבותינו בכל המקומות שלנו שאין אומרין סליחות בתשעה באב משום דאיקרי מועד, ומצוה עלינו לקיים מנהג אבותינו"⁸.

6. אין אומרים למנצח שלפני ובא לציון בתשעה באב: "ולאחר סיום קינות בשחרית אומר ובא לציון ולא למנצח משום דקרוי מועד"⁹.

7. אין אומרים צידוק הדין אחר הנפטר בתשעה באב: "בימי רבינו יעקב בן רבינו יצחק סגן לויה"¹⁰... וגם סיפרו בימיו שאירע שמת אדם אחד (=בתשעה באב) ולא הניח¹¹ לומר עליו צידוק הדין משום דכתיב קרא עלי מועד"¹².

הלכות אלו כשלעצמן ניתן להציע להן הסברים העולים בקנה אחד עם אופיו של תשעה באב¹³. הקושי הוא בעצם הקביעה "תשעה באב איקרי מועד". נימוק זה עומד בניגוד להבנה הבסיסית את תשעה באב כיום אבל וצרה לעם ישראל, והוא אף סותר את אופיו של היום. מהו המקור לקביעה זו? מה ההגיון בקביעה זו? איזה פן של "מועד" אפשר למצוא בתשעה באב, יום שכולו אבל?

המקור לקביעה שתשעה באב איקרי מועד

כפי שעולה מרשימת ההלכות לעיל, הקביעה "תשעה באב איקרי מועד" מופיעה

תשעה באב ס' שיא. שו"ע שם סע' ד). להסבר אחר מדוע אין אומרים תחנון בתשעה באב ראו דברי הרב צבי שכטר בשם הגר"ד סולובייצ'יק בהערה הבאה.

8 הגהות אשרי, תענית ד, לח. שו"ע שם ברמ"א. אך ראו מ"ש הרב צבי שכטר, נפש הרב (ירושלים 1994) עמ' ר אות ג: "דמיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפילה, שנאמר גם כי אזעק ואשוע סתם תפילתי, וממילא י"ל דה"ט נמי דאין אומרים תחנון, להראות שהתפילות אינן מתקבלות לאחר החורבן, כמו בזמן הבית". צוין כי לדעת רס"ג (סידור רס"ג, עמ' שיט ואילך) ורב עמרם גאון (סדר רע"ג, ח"ב, ס' צט) אומרים סליחות בט' באב.

9 רש"י, ספר הפרדס, מנהג תשעה באב, עמ' רנז; הרוקח הל' תשעה באב ס' שיא. שו"ע שם ברמ"א.

10 ר' יעקב בן ר' יצחק הלוי, חכם אשכנזי בן המאה הי"ב (אברהם גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, מגנס 1989, עמ' 357; וראו שם עמ' 272-273 שהכוונה לר' יעקב נינו של ר' יצחק הלוי, וקצ"ע).

11 שבולי הלקט, הל' שמחות, סוף ס' יג, חולק על פסק זה, אך מסכים לעקרון שתשעה באב אקרי מועד.

12 ספר תשב"ץ קטן נוסחת מהר"ם מינץ ובית יוסף, ס' תס-תסא. שו"ע ס' תקנט סע' י ברמ"א [קיימים למעלה ממאה ועשרים כתבי יד של החיבור תשב"ץ קטן, והסימן הנידון כאן (תסא) נמצא (רק?) בכתב היד בו השתמשו הבית יוסף ומהר"ם מינץ. ראו: ספר תשב"ץ קטן נוסחת מהר"ם מינץ ובית יוסף, מבוא, עמ' 4-1].

13 ראו לדוגמה לעיל הערה 8.

לראשונה אצל חכמי אשכנז בדורות שלאחר מסעי הצלב¹⁴. בשתיים מהמקורות ברשימה דלעיל מובא הפסוק "קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁפֵר בַּחֲנִי" (איכה א, טו) כמקור המנהג. פשט הפסוק בוודאי מכוון לתשעה באב, אולם הביטוי "קָרָא עָלַי מוֹעֵד" משמעו תאריך שנקבע מראש¹⁵. כדי שפסוק זה יוכל לשמש כמקור לקביעה "תשעה באב איקרי מועד" יש לפרש את המילה "מועד" בפסוק במובן של חג ויום טוב, דוגמת "מוֹעֲדֵי ה' מְקַרְאֵי קִדְשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם" (ויקרא כג, ד); "וּבְיָוִם שְׁמִחְתֶּכֶם וּבְמוֹעֲדֵיכֶם וּבְרֵאשֵׁי חֲדָשֵׁיכֶם" (במדבר י, י). פירוש זה הוא, כמובן, רחוק מהפשט. אמנם, הבבלי מפרש "מועד" בפסוק במובן יום טוב, אך לדעתו הכוונה לא לתשעה באב אלא לראש חודש¹⁶:

קמ"ל דראש חודש איקרי מועד, כדאביי דאמר אביי תמוז דהאי שתא מליוי מלייה, דכתיב קרא עלי מועד לשבור בחורי¹⁷.

מה לחץ כל כך על חכמי אשכנז אלו ליצור הלכה חדשה שמבוססת על פרשנות הנוגדת את פשט הפסוק, סותרת חזיתית סוגיה בבבלי שחוזרת על עצמה שלוש פעמים, ומעל כולם עומדת בניגוד גמור לכל מהותו ואופיו של תשעה באב כיום אבל בצרה¹⁸?

גזירות תתנ"ו שפרצו בגרמניה בעקבות מסע הצלב הראשון (1096) הייתה להם השפעה עמוקה על יהדות אשכנז¹⁹. מחד גיסא, נכתבו קינות לזכור אסון זה ונקבע שיש להתאבל עלי²⁰, ומאידך גיסא הם נדרשו לתקווה ונחמה כדי שהעם לא יגיע לתחושת ייאוש עמוק²¹. כך למשל מנהג משונה פשט בין נשות נרבונה בפרובנס.

14 רש"י (1105-1040); ראב"ה (1225-1140); ר' מאיר בר יקותיאל בעל הגהות מיימוניות (-1260/1298); ר' שמשון בר צדוק בעל תשב"ץ קטן (1300); ר' ישראל מקרמו בעל הגהות אשרי (1300).

15 רש"י (איכה א, טו): "קרא עלי מועד - יעידת גייסות לבוא עלי"; "למועד אשר דבר אתו אלקים" (בראשית כא, ב).

16 יצויין כי בירושלמי תענית ד, ו מובאת דעה שבית המקדש אכן חרב בראש חודש.

17 פסחים עז, א; שביעות י, א; תענית כט, א.

18 שו"ת בנין עולם או"ח סי' יז, ושו"ת חלקת יעקב לר' מרדכי יעקב ברייש (פולין, תרנ"ו) עניינים שונים סי' כח אות ב, דנו בשאלות אלו.

19 יש על כך ספרות ענפה, מהנוגע לעניינינו: אברהם גרוסמן, "שורשי של קידוש השם באשכנז הקדומה" בתוך: קדושת החיים וחרוף הנפש (בעריכת ישעיהו גפני, אביעזר רביצקי), זלמן שזר, 1992, עמ' 130-99; דניאל שפרבר, מנהגי ישראל, ח"א, מוסד הרב קוק 1993, עמ' 111-106 מראה כי מנהגי האבלות בספירת העומר של יהדות אשכנז הושפעה מגזירות תתנ"ו.

20 דניאל גולדשמיט, סדר הקינות לתשעה באב, מוסד הרב קוק 1972, עמ' 13, אברהם גרוסמן, שורשי של קידוש השם (הערה 21), עמ' 105-101.

21 שולמית אליצור, מאבל לנחמה: על מנהג קדום בתפילת מנחה של תשעה באב, תרביץ עג

הותר להן ע"י רבניהן לחפוף את שיער ראשן ביום תשעה באב לקראת סוף היום: מנהג קדום שהנשים רוחצות ראשן מן המנחה ולמעלה ביום תשעה באב, והזקנים הראשונים ז"ל הנהיגו זה, ולטובה נתכוונו, ועשו סמך לדבר על מה שאמרו באגדה כי המשיח נולד ביום תשעה באב, וכמו שעשינו זכר לחורבן ולאבלות כן צריך לעשות זכר לגואל ולמנחם כדי שלא יתיאשו מן הגאולה²². אף על פי שמנהג ספציפי זה לא נתקבל להלכה²³, הנימוק שביסודו בוודאי תקף, כדי שלא יתיאשו מן הגאולה. לדעתי הצורך בנחמה ועידוד הוא זה שהניע את חכמי אשכנז של אותה התקופה לכנות את תשעה באב "מועד". מאחורי זה עומדת ההנחה שניתן למצוא בתשעה באב פנים חיוביות, משמחות ומנחמות²⁴. יתירה מזו, גזירות תתנ"ו ארעו בחודשי הקיץ המוקדמים, כך שכאשר מגיע תשעה באב בסוף תקופה כאובה זו, יהדות אשכנז יכולה להיעזר בגרעין של נחמה אחרי זכרון אסונות גזירות תתנ"ו.

פנים של מועד, שמחה ונחמה בתשעה באב

דומה שאפשר להצביע על שלושה מרכיבים של נחמה ואולי אף שמחה בארועי תשעה באב.

1. תשעה באב כמועד בזכות זיכרון החורבן בהווה

עם ישראל המתאבל עד היום על חורבנו - זה כשלעצמו נחמה גדולה ושמחה. בית המקדש הראשון חרב לפני מעט יותר מאלפיים חמש מאות שנה ובית המקדש השני חרב לפני כמעט אלפיים שנה, והנה עם ישראל מתאבל על חורבן זה כאובדן אישי ולאומי עד עצם היום הזה. הדמעות שעם ישראל מוריד כל שנה בתשעה באב הינם מפגן עוצמתי לכך שעם ישראל חי למרות הרדיפות התכופות²⁵. עם שלם רואה עצמו

(תשס"ד), עמ' 125-127, מראה כי תכופות סיימו הקינות בדברי נחמה ועידוד.

22 ספר המכתם על תענית ל, א סוף ד"ה ובין השמשות (מהדורת הרש"ר עמ' רעז). מובא גם בספר הכלבו סי' סב.

23 המכתם עצמו מצמצם את המנהג: "וזה האות לא הוצרך רק לנשים ולכיוצא בהן שהן חלושי כח". הבית יוסף סוף סי' תקנד דוחה מנהג זה בנחרצות. ראו: יעקב גרטנר, "תפילת נחם, שעת נחמה והקראים, סיני פט (תשמ"א), עמ' קנז-קסד.

24 המשך דברי מוקדשים להארת פנים אלו.

25 ראו חתם סופר, דרשות ומאמרים, ח"ג, ירושלים תש"ט, פד ע"ב: "קרוב לאלפיים שנה שכחנו כל טוב בעוה"ר ועדיין לא נשכח (ביהמ"ק) ועפעפינו יזלו מים, מה שלא אירע כן לכל אומה ולשון אשר נאבדו מתוך הקהל ושכחו זכר טובתם ולא בכו בכי רב כמונו בני ישראל. אבל העניין כי זהו נחמה גדולה שאין מקבלים תנחומין על החי, משא"כ מת גזירה שישתכח מן הלב".

כממשיכו הביולוגי²⁶ והתרבותי של אבותיו שבתי מקדשו חרב לפני אלפי שנים²⁷. אמת, הפילוסופיה המערבית רואה עצמה כממשיכה התרבותי והרוחני של יוון העתיקה, של סוקרטס, אפלטון ואריסטו, שחיו בתקופת ראשית הבית השני²⁸, ומקובל שהיוונים ייסדו במובנים רבים את התרבות המערבית²⁹. אולם, אין קבוצה תרבותית המזהה עצמה כצאצאיהם הביולוגיים של בני יוון העתיקה. איש היום אינו חוגג את הנצחונות הגדולים של היוונים שכה עיצבו את ההיסטוריה³⁰. אין אפילו מסורת לגבי התאריך המדויק של קרבות אלו. ליהדות לשם השוואה, מסורת כתובה רציפה בנוגע לתאריך ולשעה המדויקת של חורבן בית המקדש.

הרב יצחק זילברשטיין, בספרו חשוּקֵי חמד על הגדה של פסח (עמ' קמג) מצטט סיפור מפיו של הרב ד"ר משה רוטשילד ז"ל על מייסד ישיבת פוניבז' ר' יוסף שלמה כהנמן זצ"ל:

כשהגענו לשער טיטוס שברומא ... ביקש הרב [כהנמן] מנהג המונית לעצור, ובצעדים זריזים התקרב אל השער הגדול... והכריז בקול רם: "טיטוס! טיטוס! לפני אלפיים שנה רצית לעקור ולמחוק את עם ישראל, וכיון שידעת שסוד קיומם הנצחי ניזון מההשראה הרוחנית הנפלאה שמקבלים הם מבית המקדש ומלימוד תורתנו הקדושה... חיללת את קודש הקודשים במעשה שפל ומתועב שעשית בו. אך מזימתך לא עלתה בידך, והנה אני ניצב כאן,

26 בימינו קיימים מחקרים גנטיים שמסוגלים לזהות את יהודי העולם בתפוצות השונות כבני בניהם של היהודים שחיו בזמן החורבן. גם מסורת הכהנים והלויים בתוך עם ישראל נתמכת כיום בעזרת מחקר גנטי. ראו: Skorecki, K; Selig, S; Blazer, S; Bradman, R; Bradman, N; Waburton, PJ; Ismajlowicz, M; Hammer MF, "Y chromosomes of Jewish priests", Nature 385 (1997), (6611) 32; Thomas, MG; Skorecki K; Ben-Ami H; Parfitt T; Bradman N; Goldstein DB, "Origins of Old Testament y-chromosomal Aaron priests", Nature 394 (1998), (6689), 138-140 (תמוה שאין ערך כזה בעברית!)

27 בשנת תשנ"ז מדינת ישראל חוקקה את "חוק איסור פתיחת בתי עינוגים בתשעה באב", בסעיף הפותח את החוק נקבע: "תשעה באב הוא יום אבל לעם היהודי על חורבן בית המקדש".

28 כך העיר אלפרד נורת וויטהד: "האיפיון הכללי הבטוח ביותר של המסורת הפילוסופית האירופית הוא שהיא מורכבת מסדרת הערות שוליים לאפלטון". Alfred North Whitehead, Process and Reality (Free Press, 1979), p. 39

29 Jaan Pahvel, Comparative Mythology (Baltimore, 1989), p. 34

30 הקרבות המכריעים של מרתון (490 לפנה"ס) וסלמיס (480 לפנה"ס) הבטיחו את העצמאות הפוליטית והאינטלקטואלית של היוונים ואת התפתחות התרבות היוונית. מרוץ המרתון הספורטיבי נוסד רק לפני כמאה שנה.

ובישיבה שלי שבבני ברק יושבים יותר מחמש מאות בחורים ועוסקים בתורה, וקיימים עוד מאות ישיבות ומוסדות תורה הפזורים בכל רחבי תבל שבהן שוקדים רבבות מבננו על לימוד תורתנו הקדושה... ואילו אתה מי מכיר אותך היום? אף העוברים ושבים כאן ליד השער שנקרא על שמך אינם יודעים מי היה טיטוס, וחלקם אינם יודעים אפילו להגות נכון את שמך, מכל השקפתך ושאיפתך לא נשאר מאומה, נשכחת לדראון עולם"³¹.

גם גויים עמדו על פלא ייחודי זה של העם היהודי. הסופר סמואל קלמנס (הידוע בשם העט שלו מרק טווין) כתב על כך בשלהי המאה הי"ט:

המצרים, הבלבים והפרסים קמו בזמנם, מילאו את שמינו ככוכבי שביט, עד שזיווים דעך ונמוג לחלוטין; בעקבותיהם באו היוונים והרומאים ברעמים כבירים, עד שנשתתקו ונעלמו; עמים אחרים זינקו והחזיקו בלפיד הגדול, עד שִׁכְּבָה, וכיום הם יושבים בחשכה תחת השמש. היהודי ראה את כולם, ניצח את כולם ועוד איננו מראה סימני התדרדרות, גם לא תופעות של זיקנה, לא תשישות ולא אובדן תנופה. ערנותו לא כהתה וחוכמתו לא פגה. כל הברואים חדלים פרט ליהודי, כל עוצמה כורעת רק שלו שרירה וקיימת. מהו סוד חיי הנצח?³²

2. תשעה באב כמועד בזכות אירועי תשעה באב בעבר בזמן החורבן

בסיפור ידוע בסוף מסכת מכות (כד, א-ב) ר' עקיבא, כבר בדור הראשון אחרי החורבן, מצביע על היבט של נחמה בחורבן, וחבריו הודו לו:

וכבר היה רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך... פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו לצופים קרעו בגדיהם, כיון שהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור' עקיבא מצחק. אמרו לו מפני מה אתה מצחק? אמר להם מפני מה אתם בוכים? אמרו לו מקום שכתוב בו "וְהָזַר הַקָּרֵב יוֹמָת" ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה?! אמר להן לכך אני מצחק. דכתיב "וְאֶעֱיֵדָה לְיַעֲקֹב נְאֻמֵּינִים אֶת אִירָאָה הַפֶּחֶן וְאֶת זְכַרְיָהוּ בֶן יְבִרְכָאֵהוּ" (ישעיהו ח, ב) וכי מה

31 רגש זה מובע בשירו של יצחק יצחק (יצחק שפאק) "כל הדרכים מובילות לרומא". אחד הבתים בשיר מתאר מה קרה בשער טיטוס בחופשות בזמן המלחמה: "הוי, טיטוס, טיטוס, לו אתה ראית - למי טריומף, למי שירי הלל - על יד השער שאתה בנית - זוג מארץ ישראל - על יד השער ש"כבוד האימפרטור" אז בנית - זוג חיילים דווקא מארץ ישראל". בהקשר זה מעניין לציין כי סמל מדינת ישראל מבוסס על צורת המנורה משער טיטוס, לומר לך כי מה שבעבר היה סמל של חורבן ושיעבוד - שרד והפך להיות סמל העצמאות.

32 .Mark Twain, Concerning The Jews, Harper's Magazine, March, 1898

ענין אוריה אצל זכריה, אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני? אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב "לָכֵן בְּגִלְלָכֶם צִיּוֹן שָׁדָה יִתְחַרֵּשׁ" (מיכה ג, יב³³), בזכריה כתיב "עַד יֵשְׁבוּ זִקְנִים וְזָקֵנֹת בְּרַחֲבֹת יְרוּשָׁלַם" (זכריה ח, ד), עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתיירא שלא נתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו, עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו.

ר' עקיבא רואה בחורבן מעין ערבון וההבטחה על הגאולה³⁴, בכך מהווה החורבן גם נחמה פורתא.

בהקשר זה אפשר להצביע על עוד שתי נקודות של נחמה שבחורבן:

א. מזמור עט בתהלים פותח, "מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך". המדרש (איכה רבה ד, יד ומקבילות) תמה על פתיחה זו ושואל: "לא הוה קרא צריך למימר אלא בכי לאסף, נהי לאסף, קינה לאסף, ומה אומר מזמור לאסף?" תשובת המדרש היא: "אמרו לאסף, הקדוש ברוך הוא החריב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר, אמר להם מזמר אני ששפך הקדוש ברוך הוא חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל". בזמן החורבן הקב"ה עלול היה להשמיד את עמו כליל³⁵, אך תחת זאת הוא כילה את זעמו על עצים ועל אבנים והעם שרד³⁶.

ב. בתקופת בית שני העושר והעוצמה של היהדות התמקדו בהקרבת הקרבנות ובעבודת בית המקדש, והחורבן גרם לעם ישראל ולחכמי לגלות דרכים רוחניות חדשות לעבוד בהם את ה'³⁷. לדוגמא התפילה מדאורייתא שונה לחלוטין מהתפילה

33 דומה שר' עקיבא התכוון לסוף הפסוק: "לָכֵן בְּגִלְלָכֶם צִיּוֹן שָׁדָה יִתְחַרֵּשׁ וִירוּשָׁלַם עֵינֵי תְהִיָה וְהָרַ הַבְּיַת לְבָמוֹת יַעֲר". ראו מלבי"ם שם.

34 הרב עמיטל זצ"ל העיר כי נבואת זכריה הולכת ומתגשמת לנגד עינינו ממש: "עַד יֵשְׁבוּ זִקְנִים וְזָקֵנֹת בְּרַחֲבֹת יְרוּשָׁלַם וְאִישׁ מִשְׁעֲנָתוֹ בְּיָדוֹ מִרְבַּי יָמִים. וְרַחֲבֹת הָעִיר יִמְלְאוּ וְלָדִים וְלָדוֹת מִשְׁחָקִים בְּרַחֲבֵיהָ".

35 בדומה לתגובתו לאחר חטא העגל (שמות לב, י): "וְעַתָּה הִנֵּיחָה לִי וְיַחַר אִפִּי בָהֶם וְאֶצְלָם".

36 ראו: משה פינצ'וק, מועצת המלחמה של טיטוס בעיני מדרש לא ידוע, ציון פד (תשע"ט), עמ' 306-307.

37 חנה ושמואל ספראי, "הכל עולין למניין שבעה", תרביץ סו (תשנ"ז), עמ' 399: "מסקנה זו מצטרפת לדוגמאות רבות אחרות שהעלו חוקרים, אשר ביקשו להצביע על חכמי יבנה כמי שהפכו את חורבן הבית למנוף רב עצמה ליצירה רוחנית וחברתית בישראל". דיון בהיקף, אופן וכוונת התנאים ביצירת הלכה בתר-חורבנית חורגת מגבולות הדיון כאן.

אחרי החורבן³⁸. הרמב"ם מתאר את מצות התפילה מהתורה כתפילה אישית: "מצות עשה להתפלל בכל יום... ואין מנין התפילות מן התורה, ואין משנה התפילה הזאת מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה" (רמב"ם הל' תפילה א, א)³⁹. הרמב"ם ממשיך ומתאר את הרקע לתקנת עזרא בתפילה (שם, הל ד): "כיון שגלו ישראל... ונתערבו בפרס ויון ושאר האומות ונולדו להם בנים בארצות הגוים, ואותן הבנים נתבלבלה שפתם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש... ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקודש עד שיערבו עמה לשונות אחרות, וכיון שראה עזרא ובית דינו כך עמדו ותקנו להם שמונה עשרה ברכות על הסדר... ומפני עניין זה תקנו כל הברכות והתפילות מסודרות בפי כל ישראל". לפי הרמב"ם הגלות היא זו שנתנה לנו את סידור התפילה האחיד כפי שאנו מכירים אותה היום. התפילה הסטנדרטית היא "תשתית הכרחית לתפילה ציבורית ממש, המותנית בעדה המתפללת בנוסח מגובש ואחיד"⁴⁰. מוסד התפילה בציבור הוא הגרעין אשר סביבו מתלכדת הקהילה היהודית. וללא הדבק הזה קשה לראות כיצד עם ישראל היה שורד את התפוכות אלפיים שנות הגלות. החורבן גם עודד צמיחה ויצירה רוחניות עצומות של היהדות⁴¹.

3. תשעה באב כמועד בזכות ארועי העתיד

נבואה תמוהה הותיר אחריו זכריה (ח, יט):

כֹּה אָמַר ה' צָבָקוֹת צוֹם הַרְבִּיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי
הִיָּה לְבֵית יְהוָה לְשָׁשׂוֹן וְלִשְׂמֵחָה וְלִמְעֵדִים טוֹבִים וְהָאֵמֶת וְהַשְּׁלוֹם אָהָבוּ.

קל להבין שלעתיד לבוא כשהמקדש יעמוד על תילו, ועם ישראל יתקבצו ויתאחדו בארץ ישראל, כבר לא יהיה טעם לארבעת הצומות, שכן אלו ארועים שכבר באו על תיקונם⁴². אולם הנביא כאן אומר כי בעתיד ימים אלו יהיו "לְשָׁשׂוֹן וְלִשְׂמֵחָה וְלִמְעֵדִים טוֹבִים". הבטחה זו קשה להבין; באיזו צורה ובאיזה מובן יהיו ימים אלו שבעבר ציינו

38 ראו הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, איש ההלכה, גלוי ונסתר (ירושלים, תשל"ט), עמ' 239-240.

39 יעקב בלידשטיין, התפילה במשנתו ההלכתית של הרמב"ם (מוסד ביאליק, 1994), עמ' 16.

40 יעקב בלידשטיין, התפילה במשנתו ההלכתית של הרמב"ם (מוסד ביאליק, 1994), עמ' 16.

41 אפשר שזו המשמעות הסמלית שיש לייחס למדרשים (ירושלמי ברכות ב, ג ואילך, ועוד) המספרים כי ביום שחרב בית המקדש, בו ביום נולד המשיח. יצוין כי מדרש זה עמד במוקד אחד הטיעונים בוויכוח הרמב"ם בברצלונה (מלחמת ה', כתבי הרמב"ם ח"א עמ' שו, אות יט-כב).

42 אכן יש דיונים לא מעטים בנוגע לשאלה האם צמו צומות אלו בזמן בית שני. ראו: זכריה ז, ב-ג; ח, יט; ראש השנה יח, ב; יוסף תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד (מגנס, 1995), עמ' 398-400.

חורבן ראויים במיוחד לשמחה? יתכן שכוונת הנביא היא שלעתיד לבוא נוכל להביט אל ההיסטוריה, ולהבין במבט לאחור כיצד החורבן משתלב ומהווה שלב בגאולת קץ הימים, וכאשר נגיע להבנה זו נוכל לחגוג ארועים אלו כשלבים בגאולה⁴³.

לפי זה אנו מייחסים קורטוב של "מועד" לתשעה באב כבר בימינו כדי להביע את אמונתנו כי יבוא היום בו נוכל להבין את נחיצותו ותרומתו של החורבן לקראת גאולת ישראל האמיתית והשלמה.

ביסוד השתים עשרה מתוך שלש עשרה יסודות האמונה כותב הרמב"ם (פירוש המשנה הראשונה של פרק חלק):

היסוד הי"ג הוא ימות המשיח, והוא להאמין ולאמת שיבוא, ואין לומר שנתאחר, אם יתמהמה חכה לו, ואין לקבוע לו זמן... ומי שנסתפק בו או זלזל בעניינו הרי זה מכחיש את התורה שהבטיחה בו בפירוש בפרשת בלעם ואתם נצבים.

כיצד אמונה זו באה לידי ביטוי בערב תשעה באב בזמן שאנו מכינים את עצמנו לצום ולאבל שלמחרת? עצם ההכנות לקראת הצום עומדות כאילו בסתירה לאמונה של "אחכה לו בכל יום שיבוא", שהרי ההכנות לצום הן מתוך הנחה שהמשיח לא יגיע בשעות הקרובות. על כן לצד ההכנות לאבל, אנו גם עוסקים בהכנות כאילו המשיח תיכף מגיע ומחר אכן יהפך לששון ולשמחה ומועד. נימוק זה אפשר למצוא בכמה פוסקים:

1. כתב בשו"ע (או"ח סי' תקנב סע' ט): "ונוהגין להרבות קצת בסעודה ראשונה". פירש המג"א (ס"ק יא): "מפני שבזמן בית שני היה יום טוב ת"ב והיה מרבין בסעודה, אף עכשיו לא זזו ממנה להיות לזכרון שיהפך במהרה בימינו לששון ולשמחה".

2. ערוך השולחן (סי' תקנב סע' יד): "אין אומרים תחנון במנחה בערב ט"ב... וכן אין אומרים צדקתך צדק במנחה שבת ערב ט"ב... והעניין הוא לסימן כי אנו מובטחים

43 פול ווין (ארכיאולוג והיסטוריון צרפתי) כתב כי "ההיסטוריונים הם רק נביאים בהיפוך". Paul Veyne, *Did the Greeks Believe in Their Myths?*, trans. Paula Wissing (Chicago Press, 1988), p. 103. הזדמנויות אלו של הבנה רטרופספטיבית הן נדירות. ניתן להציע דוגמה אחת להמחשה. ב-26 לפברואר 1996 נערכה מתקפה על מגדלי התאומים בניו-יורק. משאית נפץ התפוצצה בחניה תת-קרקעית במגדל הצפוני. שישה אנשים נהרגו, וכאלף נפצעו, בעיקר משאיפת עשן שהגיע עד לקומה ה-93. פיגועי הבניין ארך שעות בגין הפסקת חשמל והעשן הסמיך שהיתמר במדרגות. לקחים הופקו מאירוע זה, מערכת תאורת חירום הותקנה במדרגות, וכן מתזים לפיזור העשן. בהתקפה הגדולה על המגדלים ב-11 לספטמבר 2001, הבניינים פונו לגמרי (בקומות מתחת לפגיעות המטוסים) תוך פחות מארבעים וחמש דקות, לפני שהמגדלים קרסו. במבט לאחור ניתן לאמר כי להתקפת הטרור של 1996 היה תפקיד מפתח בהצלת אלפי חיי אדם בהתקפה של 2001! (את פרטי הפקת הלקחים שמעתי מתלמיד בכולל סיני מר אביגדור לב-ציון, שעבד כמהנדס בבניית מגדלי התאומים. הניתוח הרטרופספטיבי הוא של אמי מורת' גב' אביבה פינצ'וק).

בהשי"ת שעוד יתהפכו הימים האלה למועדים ושמחה וימים טובים".

3. שו"ת שם משמעון (או"ח סוף סי' כד)⁴⁴ מסביר את שיטת הרמב"ם בפירוש המשניות (תענית ד, ו) המיישם דין "מוסיפין מן החול על הקודש" בנוגע לתשעה באב: ולא עוד אלא שנקרא גם כן חג לה' מחר, דהיינו מחר שהוא לאחר הזמן, כשתהיה הגאולה במהרה בימינו, שאז יתהפך האבל שלו לחג גדול וקדוש, כמש"כ המפרשים, וממילא אם אנו מוסיפין בו תוספת אנו מראים בזה גופא שאנו מבטיחים בתום ויושר שיתהפך היום לחג ששייך בו הוספה מחול אל הקודש.

44 תודתי לסבי מורי הרב מרדכי שרגא הלוי שיינפלד על ההפניה לשו"ת זה. בשיטת הרמב"ם דנו עוד: שו"ת רדב"ז ח"ה סי' אלף תעו, וכן העמק דבר ויקרא כג, לב, הרחב דבר אות א. יצוין, כי הלכה זו לא הוכנסה ליד החזקה.

בפרק קמא דעירובין (יג, ב): 'מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן, מפני שנחין הן ועלובין הן, ושונין דבריהם ודברי בית שמאי ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהם'. עד כאן.

ומעתה יש לשאול, מה ענין זה שתהיה הלכה כמותן, דבשביל שהיו משפילין עצמן אין ראוי שתהיה הלכה כמותן, כי ההלכה תלויה בזה שהתורה שלהם לפי ההלכה, ולא מפני שהיו מקטינין עצמם!

רק שאלו הדברים כולם הם סיבה עצמית שיאמרו דברים אמיתיים לפי ההלכה, כי מאחר שהן נוחין - נמשך דבריהן אחר האמת, כי כאשר יכעוס הרי מכח הכעס נראה שרוצה להחזיק דבריו בכח וביד חזקה, ורוצה לנצח, והוא סר מדרך האמת. וגם מפני שהן עלובין הוא סיבה שאמרו דברים לפי ההלכה, שאם לא כן מכח שרוצה להתגדל על בעל מחלוקתו הוא סותר דברי בעל ריבו אף על גב שאין האמת איתו. וכן מה שהיו שונים דברי בית שמאי, והיו מקדימים דברי בית שמאי לדבריהם, נראה שלא היו שונאים לדברי בעל ריבם, מבקשים לדחות דברי זולתם אף כי האמת איתם, שכיון שהיו שונים דבריהם ודברי בית שמאי, והיו מקדימים דברי בית שמאי, נראה שלא היו מכוונים לדחות דברי זולתם, ולא היה מחלוקת שלהם מכת המנצחים, כי מי שהוא מכת המנצחים אין דבריו נמשכים אחר האמת, כי תמיד מבקש לנצח, ולא היו כל אלו הדברים בבית הלל, לכך ראוי להיות הלכה כמותן אף על גב שדברי בית שמאי טובים וישרים, כיון שיש לבית הלל הכנה שראוי להיות דבריהם הלכה לכך הלכה כבית הלל.

ובדבר זה נפלו כמה אנשים, שהשנאה פועל להם שרואים דרך המישור העולה בית אל - דרך עקומה, והאהבה משווה להם ההרים לבקעה.

מהר"ל ספר באר הגולה הבאר החמישי פרק א